

**І. І. САЦУКЕВІЧ (Мінск)
УКЛАД М. М. УЛАШЧЫКА Ў РАЗВІЦЦЁ
БЕЛАРУСКАЙ ТАПАНИМІКІ**

Тапаніміка — адна з найноўшых дапаможных гістарычных дысцыплін, частка анамастыкі, якая вывучае геаграфічныя назвы — назвы населеных пунктаў, гарадоў, вёсак, азёр, рэк, вуліц, плошчаў, урочышчаў і г. д. Тапаніміка

48

ўключае айканіміку (раздзел тапанімікі, што вывучае назвы паселішчаў — гарадоў, пасёлкаў, вёсак, хутароў), гідраніміку (назвы водных аб'ектаў), мікратапаніміку (назвы асобных элементаў ландшафта — палёў, лясоў, балот), урбананіміку (унутрыгарадскія назвы — вуліцы, плошчы, мікрараёны).

Папулярызацыя і актыўнае развіццё тапанімікі прыйшлося на канец 60-х — пачатак 70-х гг. XX ст. Першым сярод беларускіх навукоўцаў працаваць на ніве тапанімікі стаў географ В. А. Жучкевіч. У 1961 г. выходзіць яго работа «Происхождение географических названий Белоруссии», у 1965-м — «Общая топонимика», затым у 1968 г. — манаграфія «Топонимика Белоруссии» і, нарэшце, «Краткий топонимический словарь Белоруссии» (1974) [1, 3].

Шырокі ўдзел у развіцці тапанімікі прынялі мовазнаўцы. Так, пытаннямі айканімікі плённа займалася В. Лемцюгова. Я. Рапановіч з 1977 да 1986 г. выдаў слоўнікі назваў населеных пунктаў Беларусі па абласцях [2, 308]. Даследаванню ўнутрыгарадскіх назваў было прысвечана некалькі работ Г. Мезенка, у тым ліку «Урбанонимия Белоруссии» [6]. Аднак найбольшы рэзананс мелі работы першаадкрывальніка тапанімікі Беларусі В. Жучкевіча. Асабліва цікавай для беларускіх географаў, гісторыкаў і мовазнаўцаў была выдадзеная ў 1968 г. «Топонимика Белоруссии». Адгукнуўся на гэта эпахальнае выданне і Мікалай Мікалаевіч Улашчык, напісаўшы ў тым жа 1968 г. рэцэнзію «Пытанні тапанімікі Беларусі» [7, 150—160].

У рэцэнзіі М. Улашчык пагаджаецца з тым, што праца вельмі актуальная (гэта тычыцца не толькі 1968, але і 2006 г.), бо існуе рознаварыянтнасць напісання геаграфічных назваў Беларусі. Згаджаецца, што тапаніміст павінен карыстацца не толькі лінгвістычнымі матэрыяламі, але таксама гістарычнымі і геаграфічнымі. М. Улашчык падкрэслівае, што даследчык тапанімікі Беларусі павінен найперш валодаць беларускай мовай, а пасля — як мага большай колькасцю іншых моў.

Шмат крытычных заўваг у М. Улашчыка да работ В. Жучкевіча маецца па крыніцах, якія былі выкарыстаны пры яе напісанні. М. Улашчык раіць асцярожна ставіцца да спісаў населеных пунктаў і карт, складзеных рускімі афіцэрамі ў XIX ст., у прыватнасці да «Списков населенных мест» (1822—1844).

Самая пашыраная памылка ў гэтым выпадку — польскамоўнае напісанне беларускай назвы ў рускай мове. Так, многія назвы з канчаткам «-шчына» ў польскім варыянце набывалі літару «з» і націск на апошні склад слова (Пятроўшчына — Петровшизна). Паколькі ў польскай мове няма літары «ё», то беларускія Мёры, Лёзна ператварыліся з вуснаў польскіх чыноўнікаў у Міоры, Ліозна (гэту памылку справілі толькі некалькі год таму). Вельмі часта ў польскіх словах выпадае літара «о», і беларускія Гародня, Дарагічын ператварыліся ў Гродна і Драгічын. Часцяком літара «о» ператвараецца ў «у», як гэта

49

адбылося з Каралеўшчынай (Крулевшизна), Наваградкам (Новогрудок). Самае сумнае ў тым, што гэта адлюстравала не аб'ектыўную трансфармацыю назваў, а памылковасць тагачасных запісаў, калі тапонімы запісваліся не са слоў беларускага насельніцтва, а з польскамоўных дакументаў.

М. Улашчык указвае і на памылкі, калі назвы запісваліся згодна з рускай традыцыяй. Так, Зацэнь зафіксавалі як Затень, Гарадзею — як Городею. Да гэтага трэба дадаць пра ўзнікненне на тэрыторыі Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. вялікай колькасці тапонімаў з канчаткам «-о». Так, старажытны Койданаў стаў Койданавым, вёска Качын — Качына (па-руску — Качино). Вёска Будзілавічы, якая размяшчалася

калісьці на месцы плошчы Ванеева і стадыёна «Трактар» у Мінску, ужо ў канцы XIX ст. мела назву «Будилово».

М. Улашчык заўважыў, што В. Жучкевіч скарыстаў крыніцы, вельмі бедныя для Беларусі («Писцовые книги Московского государства», «Географический словарь древней Жемойтской земли XVI столетия»), і «адмовіўся ад багатых, можна сказаць — ад надзвычай багатых»: 39 тамоў «Актаў» Віленскай археаграфічнай камісіі, 32 тамоў «Историко-юридических материалов» з Віцебска і многіх іншых матэрыялаў, «у якіх называюцца тысячы населеных пунктаў, лясоў, рэк, урочышчаў Беларусі XVI—XIX стагоддзяў» [7, 154—155].

Абсалютна правільна ўказаў М. Улашчык і на наступны недахоп у кнізе В.Жучкевіча — адсутнасць грунтоўнага спіса літаратуры па гісторыі Беларусі. Зразумела, што без ведаў па гісторыі Беларусі географу ці лінгвісту складана вызначыць паходжанне такіх назваў, як Агароднікі, Баяры, Дзякло, Латыголь. Выклікаў здзіўленне М. Улашчыка і выбар тлумачальных слоўнікаў аўтарам кнігі — большасць з іх з’яўляліся рускімі, а беларускія былі праігнараваны.

Тапаніміка — гэта навука на сумежжы геаграфіі, гісторыі і лінгвістыкі. І ігнараванне любога з гэтых бакоў прывядзе тапаніміста ў тупік. Гісторык М. Улашчык, які ніколі спецыяльна не праводзіў тапанімічных даследаванняў, бліскуча выкрыў усе недахопы ў вельмі цікавай і вялікай працы географатапаніміста В. Жучкевіча «Топонимика Белоруссии». Цікава, што ўжо ў наступнай сваёй рабоце «Краткий топонимический словарь Белоруссии» (1974) В. Жучкевіч прыслухаўся да крытыкі і выправіў амаль усе ўказаныя памылкі [3].

Фактычна М. Улашчык у невялікай па памерах рэцэнзіі на работу В.Жучкевіча выклаў асноўныя элементы метадыкі тапанімічнага даследавання:

1. Даследчык тапанімікі Беларусі найперш павінен валодаць беларускай мовай, а таксама пажадана ведаць ці арыентавацца ў іншых мовах (старабеларуская, польская, літоўская і інш.).

2. Працэс даследавання і публікацыю вынікаў пажадана весці на беларускай мове, каб пазбегнуць блытаніны і памылак пры перакладзе.

3. Першасна неабходна выкарыстоўваць у даследаванні багатыя беларускія крыніцы: Акты Віленскай камісіі, Беларускі архіў і г. д.

4. Неабходна не забываць пра акалічнасці ўзнікнення картаграфічных і іншых матэрыялаў XIX — пачатку XX ст., валодаць асаблівасцямі польскага і рускага напісання беларускіх назваў.

5. Нельга праходзіць міма антрапалагічных і археалагічных даных, ведаць асаблівасці этнічных зменаў на тэрыторыі Беларусі.

6. У даследаванні неабходна ўключыць максімальна магчымую колькасць слоўнікаў, найперш беларускіх.

7. Даследчык павінен добра «ўзброіцца» гістарычнай літаратурай, каб мець магчымасць тлумачыць этымалогію назвы.

8. Трэба ведаць лексічныя асаблівасці ўзнікнення і змены тапонімаў.

9. Вывучэнне тапанімікі Беларусі намагае ад даследчыка арыентавацца ў тапаніміцы сумежных тэрыторый: Польшчы, Літвы, Латвіі, Расіі, Украіны.

Канешне, гэта далёка не поўны спіс, але ён можа дапамагчы пачынаючаму вучонаму-тапанімісту. На жаль, пасля пачатку 90-х гг. XX ст., калі з’явілася некалькі тапанімічных работ мовазнаўцаў [9, 10], пасля бліскучай кнігі гісторыка Л. Лыча «Назвы зямлі беларускай» [5] і невялікай работы географа Г. Рылюка [8], новых і цікавых прац па тапаніміцы Беларусі фактычна няма.

ЛІТАРАТУРА

1. Андриевская, З. Научная, педагогическая и общественная деятельность профессора В. А. Жучкевича / З. Андриевская, И. Галай // Современные проблемы школьного и вузовского географического образования и топонимических исследований. Минск, 2001.
2. Беларуская энцыклапедыя. Т. 13. Мінск, 2001.
3. Жучкевич, В. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. Жучкевич. Минск, 1974.
4. Жучкевич, В. Общая топонимика / В. Жучкевич. Минск, 1965.
5. Лыч, Л. Назвы зямлі беларускай / Л. Лыч. Мінск, 1994.
6. Мезенко, А. Урбанонимия Белоруссии / А. Мезенко. Минск, 1991.
7. Мікалай Улашчык. Выбранае. Мінск, 2001.

8. Рылюк, Г. Истоки географических названий Беларуси с основами общей топонимики / Г. Рылюк. Минск, 1997.
9. Шур, В. З гісторыі ўласных імёнаў / В. Шур. Мінск, 1993.
10. Юрэвіч, У. Слова жывое, роднае, гаваркое / У. Юрэвіч. Мінск, 1992.